

Schoonheim, M., *Mixing ovaries and rosaries. Catholic religion and reproduction in the Netherlands, 1870-1970* (Dissertatie Nijmegen 2005, Amsterdam: Aksant, 2005, 280 blz., €29,90, ISBN 90 5260 186 0).

De modernisering van het demografisch patroon in West-Europa was een ingrijpend proces. De premoderne hoge geboorte- en (kinder)sterftcijfers begonnen ongeveer vanaf 1870 te dalen tot modernere niveaus. Tegelijkertijd verdween het oude huwelijkspatroon van het toneel dat de aanwas van de bevolking eeuwenlang in evenwicht had gehouden met de beschikbare schaarse middelen. Dit proces was al in de achttiende eeuw door de Engelse econoom Thomas Robert Malthus gesignaleerd. In een dergelijke samenleving trouwde men laat en bovendien alleen als echtparen zich dat konden permitteren. Dit betekende dat circa 30% ongehuwd bleef. Vanaf eind negentiende eeuw nam de huwelijksintensiteit toe en ging men op veel jongere leeftijd trouwen. In heel West-Europa werden de gezinnen in het laatste kwart van de negentiende eeuw snel kleiner.

Het is opvallend dat de demografische transitie niet terug te vinden valt in het verloop van de geboorten van het katholieke zuiden in Nederland. Ten opzichte van de rest van ons land bleef in de provincies Brabant en Limburg het gemiddeld kindertal van de gezinnen hoog. Het verschil was lange tijd zeer aanzienlijk. Zo werden per 1000 gehuwde Nederlandse vrouwen van 15-45 jaar tussen 1921 en 1925 landelijk 232 kinderen geboren. De Brabantse en Limburgse vrouwen baarden daarentegen in dezelfde periode nog respectievelijk 331 en 310 kinderen per duizend. Het katholieke volksdeel ging pas na de Tweede Wereldoorlog op grote schaal tot geboortebeperving over.

Het geboorteniveau van de katholieken heeft regelmatig de aandacht getrokken van onderzoekers. Ter verklaring van de trage daling van de vruchtbaarheid onder de Nederlandse katholieken is door Van Heek onder meer gewezen op de grote volgzaamheid en onderdanigheid aan de kerk. Binnen de organisatie van de in die tijd overzichtelijke en hecht verankerde katholieke zuil vervulden de priesters een belangrijke rol. Van Heek meende dat het lang hoog blijven van het geboortegedrag van het katholieke volksdeel mede was ingegeven door de kerkelijke en economische onderdrukking in de voorafgaande eeuwen. Omstreeks 1960 lieten de katholieken een frontmentaliteit zien van een zich emanciperende katholieke minderheid.

Marloes Schoonheim onderzoekt in haar dissertatie de vraag waarom de invloed van de katholieke kerk in Nederland op het voortplantingspatroon van de parochianen in de periode na 1870 zo groot is geweest. In het verlengde hiervan stelt zij de vraag hoe het te verklaren valt dat de katholieke huwelijkspartners zich in het zuiden zo nauwgezet hebben gehouden aan de voorschriften van hun kerk. Wat valt er te zeggen over de gewetensnood van katholieken in deze periode? Na circa 1960 dalen de geboortecijfers het sterkst in Brabant en Limburg. In haar onderzoek legt Schoonheim het accent op het begrip vruchtbaarheid en brengt zij in veel mindere mate kwantitatieve gegevens te berde over huwelijken en geboorten. Zij las ergens op een

bumpersticker: 'Keep your rosary out of my ovary.' In hoeverre de combinatie van rozenkrans en eierstokken een rol heeft gespeeld in het seksuele leven van de Nederlandse katholieken bracht haar op de titel van haar boek.

In de uitwerking van haar onderzoek wordt achtereenvolgens gekeken naar de landelijke context (de verzuilde kerkelijk-georiënteerde organisaties), naar gegevens van zes zuidelijke katholieke gemeenten en vervolgens naar beschikbare informatie op individueel niveau. Lokale verschillen onderzocht Schoonheim in casestudies van zes katholieke gemeenten in Brabant en Limburg (Mheer, Ohé en Laak, St. Geertruid, Roosteren, Grave en Escharen), waarbij ze statistische gegevens over huwelijk en vruchtbaarheid koppelde aan stemgedrag en sociaal-economische en culturele variabelen.

Naar de verzuilde samenleving is al veel onderzoek verricht. Op dit terrein draagt dit boek dan ook niet direct nieuwe inzichten aan. Wel wordt inzichtelijk gemaakt dat via het uitgesponnen netwerk van de eigen katholieke organisaties de kerk in deze bedding haar normen als morele standaard kon opleggen. Het onderschrijven van de geloofsregels was een noodzakelijke voorwaarde om in de zuil te kunnen functioneren.

Op basis van het onderzoek van de 6 gemeenten wordt inzichtelijk gemaakt dat de rijkere gemeenten wat minder rechtlijnig in de katholieke leer waren. De gezinnen waren hier wat kleiner dan in de armere gemeenten. Analyse leerde dat verzet tegen de kerkelijke normen werd gestimuleerd door industrialisatie, moderne landbouwmethoden, mobiliteit en de aanwezigheid in deze dorpen van andersdenkenden.

Schoonheim analyseert het katholieke huwelijksleven op basis van brieven uit 1985 die op verzoek van de journalist Marga Kerklaan aan de Katholieke Radio Omroep (KRO) zijn gezonden. Uit de binnengekomen brieven zijn door haar circa 300 brieven geselecteerd en later gepubliceerd. Dit betrof brieven van vrouwen die gehuwd zijn tussen ongeveer 1920 en 1970. Het aantal brieven van vrouwen uit de provincies Noord-Brabant en Limburg was in deze collectie ondervertegenwoordigd. Ook waren de brieven uit deze provincies merendeels van vrouwen die na 1940 gehuwd zijn, maar voor de conclusies van het onderzoek is dit van minder belang omdat het aannemelijk is dat dit beeld ook gold voor de huwelijken die vóór 1940 gesloten zijn.

Aan de hand van deze brieven laat Schoonheim zien hoe het microgedrag van roomse vrouwen met betrekking tot de voortplanting nagenoeg geheel was onderworpen aan de controle van de kerk. Veel informatie bevatten deze brieven over de rol van de geestelijkheid en de gewetensnood waarin vrouwen verkeerden. Het bestaande schuldgevoel vanuit het geloof is dan ook een regelmatig terugkerend onderwerp. Het blijkt dat de priesters min of meer directe invloed uitoefenden op de huwelijkspartners bij zaken als gezinsplanning en het nakomen van de huwelijksplichten.

Het geboortegedrag werd door de geestelijkheid gezien als een logische consequentie van het katholiek zijn. Meneer pastoor verrichtte veelvuldig huisbezoek en hij informeerde naar de laatste stand van zaken omtrent het kindertal en de toekomstig te verwachten gezinsgrootte. Bij dit alles speelde de biecht een belangrijke rol. Uit de brieven blijkt dat tijdens de biecht op gedetailleerde wijze werd gesproken over periodieke onthouding en het

gebruik van condoms. Periodieke onthouding was alleen met instemming van de kerk toegestaan en het gebruik van condoms was door het Vaticaan verboden.

Dat de geestelijkheid in belangrijke mate aan de basis stond van de grote gezinnen lijkt een onontkoombare vaststelling. Schoonheim heeft in dit mooie onderzoek op overtuigende wijze gegevens aangedragen over de machtspositie van de priesters bij het op individueel niveau hoog houden van het katholieke geboorteniveau. Met haar conclusies wordt eerder onderzoek over dit onderwerp van een steviger fundament voorzien.

Otto Hoogerhuis

Thijs, G. D., *Kleine luyden in ontwikkeling. De Vrije Universiteit en de Derde Wereld 1955-2005* (Historische reeks VU VII; Zoetermeer: Meinema, 2005, 362 blz., €27,50, ISBN 90 211 4086 1).

Het 125-jarig bestaan van de Vrije Universiteit in 2005 werd herdacht door de verschijning van diverse publicaties over de universiteit als zodanig (van de hand van A. Th van Deursen) en over faculteiten en studierichtingen. *Kleine luyden in ontwikkeling* herdenkt een ander feit, namelijk het feit dat de VU in 2005 zich reeds vijftig jaar betrokken voelt bij de Derde Wereld en die betrokkenheid tot uitdrukking komt in het initiëren en uitvoeren van ontwikkelingsprojecten. Waarom Thijs zijn boek in 1955 laat beginnen is niet duidelijk. Het jaartal verwijst in ieder geval niet naar een concrete gebeurtenis. Een beter beginjaar was ongetwijfeld 1958, toen prof. W. F. de Gaay Fortman tijdens het eerste corpscongres een referaat hield over ‘hulp aan minder ontwikkelde gebieden.’ In dat geval hadden we nog drie jaar op het boek moeten wachten.

Na een schets van het ontstaan van de betrokkenheid van de VU bij de Derde Wereld, waarbij het congres ‘De verre naaste’ van maart 1961 een duidelijke spin-off-functie vervulde, gaat Thijs uitvoerig in op de internationale oriëntatie van de VU rond 1960. In die tijd had de universiteit nog vrijwel uitsluitend contacten met geestverwante universiteiten, waarbij de relatie met de blanke universiteit van Potchefstroom in Zuid-Afrika vooral in het oog springt. De eerste schreden op het terrein van de ontwikkelingssamenwerking hingen nauw samen met de activiteiten van de gereformeerde zending. Vanaf 1961 werden vanuit de VU docenten uitgezonden naar twee zendingscolleges in West-Pakistan.

Het eerst echte ontwikkelingsproject betreft de opbouw van een protestantse universiteit in Kisangani (Congo). De beschrijving van het project laat zien hoe een door religieuze geestverwantschap geïnspireerd idealisme stuit op de weerbarstige Afrikaanse werkelijkheid. Alle inspanningen ten spijt werd de Université Libre du Congo in 1971 opgeheven en samengevoegd in één nationale universiteit. De VU trok zich vervolgens terug uit Congo. Met de christelijke Satya Wacana-universiteit in Indonesië slaagde de VU er wel in een langdurige relatie op te bouwen.

Vanaf de jaren zeventig was de VU betrokken bij ontwikkelingsprojecten in diverse landen. De uitvoering werd mogelijk gemaakt door overheidssubsidies uit het Programma voor Universitaire Ontwikkelingsamenwerking en opvolgers daarvan, alsmede bijdragen uit het Europees Ontwikkelingsfonds. De VU legde zich met name toe op *basic science*-programma's, die erop gericht waren onvoldoende gekwalificeerde aspirant-studenten door middel van een brugcursus voor te bereiden op universitair onderwijs en nascholing van bèta-docenten. Het feit dat de VU ontwikkelingssamenwerking beschouwde als integraal onderdeel van zijn maatschappelijke taak en een goede naam had opgebouwd met *basic science*-programma's vertaalde zich in een opvallende koppositie bij de toewijzing van ontwikkelingsprojecten door het NUFFIC.